

COSTACHE NEGRUZZI

Alexandru Lăpuşneanul
și alte texte canonice

Prefață, fișă biobibliografică
și referințe critice de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX 2000

CUPRINS

<i>Prefață</i> (Lucian Pricop)	7
<i>Fișă biobibliografică</i>	19
<i>Referințe critice</i>	22
FRAGMENTE ISTORICE	
Alexandru Lăpușeanul	31
Aprodul Purice	57
Sobieski și românii	75
Cântec vechi	83
AMINTIRI DIN JUNEȚE	
Cum am învățat românește	90
Zoe	99
Toderică	115
NEGRU PE ALB. Scrisori la un prieten	
Scrisoarea II (Rețetă)	128
Scrisoarea VII (Calipso)	131
Scrisoarea IX (Fiziologia provincialului)	134
Scrisoarea XII (Păcală și Tândală)	138
Scrisoarea XXII (Istoria unei plăcinte)	145
Scrisoarea XXVII (Un proțes de la 1826)	148
NEGHINĂ ȘI PĂLĂMIDĂ	
Marșul lui Dragoș (Doină)	152
Doină nouă	155
Șalul negru	156

FEȚELE ROMANTISMULUI.
NUVELA ALEXANDRU LĂPUȘNEANUL

Nuvela *Alexandru Lăpușneanul* de C. Negruzzi este prima nuvelă istorică din literatura română, o capodoperă a speciei și un model pentru autorii care au cultivat-o ulterior. Un exemplu în această direcție este nuvelistica lui Al. Odobescu.

Publicată în perioada pașoptistă, în primul număr al *Daciei literare* (1840), nuvela ilustrează două dintre cele patru idei formulate de Mihail Kogălniceanu, conducătorul revistei, în articolul-program intitulat *Introducere*, care constituie și manifestul literar al romantismului românesc: promovarea unei literaturi originale; inspirația din istoria națională („Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și poetice, pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații“.).

Ulterior, nuvela Alexandru Lăpușneanul a fost inclusă în ciclul *Fragmente istorice*, din volumul alcătuit chiar de autor în 1857, *Păcatele tinereților*, alături de alte texte

narative de inspirație istorică: *Aprodul Purice, Sobieski și românii, Regele Poloniei și domnul Moldovei*.

Opera literară *Alexandru Lăpușeanul* este o nuvelă istorică de factură romantică, cu o construcție riguroasă, având un fir narativ central. Se observă concizia intrigii, tendința de obiectivare a perspectivei narative și aparența verosimilității faptelor prezentate. Personajele sunt relativ puține, caracterizate succint și gravitează în jurul personajului principal.

Inspirată din trecutul istoric (tema, subiectul, personajele și culoarea epocii, mentalități, comportamente, relații sociale, obiceiuri, vestimentație, limbaj), nuvela se dezvoltă prin referințe din cronică și din folclor, conform esteticii romantice și recomandărilor din *Introduție*.

În mod surprinzător, scriitorul declară ca izvor al nuvelei *Letopisețul țării Moldovei* de Miron Costin, de unde într-adevăr prelucrează, pentru episodul omorării lui *Moțoc* din nuvelă, scena uciderii lui *Batiste Veveli* în timpul domniei lui *Alexandru Iliăș*.

În schimb, imaginea personalității domnitorului *Alexandru Lăpușeanul* este conturată în *Letopisețul țării Moldovei* de *Grigore Ureche*. Tot din cronică lui *Ureche*, *Negruzzi* preia scene, fapte și replici (de exemplu: motoul capitolului I și al IV-lea), dar se distanțează de realitatea istorică prin apelul la ficțiune și prin viziunea romantică asupra istoriei, influențată de ideologia pașoptistă. Concepția autorului nu este subordonată viziunii cronicarilor asupra istoriei. Dintre evenimentele consemnate de cronicar, autorul preia următoarele: împrejurările venirii lui *Lăpușeanu* la a doua domnie, solia boierilor trimisă de *Tomșa* pentru a-i împiedica întoarcerea, uciderea celor 47

de boieri la curte, arderea cetăților Moldovei, boala, călugărirea și moartea prin otrăvire a domnitorului. Negruzzi comprimă, omite sau modifică unele fapte istorice (de exemplu: decapitarea lui Moțoc la Liov). Scriitorul transformă evenimentele menționate de cronicar în scene ample (de exemplu: uciderea boierilor), cărora le conferă o desfășurare narativă impusă de evoluția conflictului. Transfigurarea artistică a faptelor istorice este motivată estetic: gradarea tensiunii narative, reliefaarea caracterelor personajelor în relație cu spectaculosul acțiunii, mesajul textului narativ. „Negruzzi a înțeles spiritul cronicii române și a pus bazele unui romantism pozitiv, scutit de naive idealități“ (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*).

Autorul modifică realitatea istorică, dar acțiunea nuvelei se păstrează în limitele verosimilului.

În mod eronat, cititorii pot suprapune/confunda persoana/personalitatea istorică și personajul literar.

Personajul ilustrează un tip uman, iar existența sa se datorează unei elaborări în conformitate cu viziunea autorului și cu ideologia pașoptistă, spre deosebire de persoana/personalitatea istorică a cărei existență este consemnată în cronici sau în lucrări științifice. De pildă, ca persoane, vornicul Moțoc, postelnicul Veveriță și spătarul Spancioc fugiseră la Liov, în Polonia, și nu mai trăiau în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanul; ca personaje, ele sunt prezente pentru a ilustra tipuri umane (boierul trădător și lingușitor, boierii „cu iubire de moșie“), iar autorul le atribuie alte destine și profiluri psihologice.

Nuvela are ca temă evocarea artistică a unei perioade zbuciumate din istoria Moldovei, la mijlocul secolului al

XVI-lea; cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanul (1564-1569), lupta pentru impunerea autorității domnești și consecințele deținerii puterii de un domnitor crud, tiran.

Naratorul este omniscient, sobru, detașat, predominant obiectiv, dar subiectivează ușor narațiunea prin epitetele de caracterizare (de exemplu: „tiran“, „curtezan“, „mișelul boier“ „deșănțată cuvântare“). Narațiunea (la persoana a III-a) este cu focalizare zero, viziunea „dindărăt“. Narațiunea se desfășoară linear, cronologic, prin înlănțuirea secvențelor narative și a episoadelor. Respectând criteriul succesiunii temporale, procedeul face ca ritmul narațiunii să devină alert.

Caracterul dramatic al textului este dat de rolul capitolelor în ansamblul textului (asemenea actelor dintr-o piesă de teatru), de realizarea scenică a secvențelor narative, de utilizarea predominantă a dialogului și de minima intervenție a naratorului prin considerații personale.

Narațiunea și descrierea sunt reduse. Pauza descriptivă este o descriere statică inclusă în narațiune, având ca efect crearea suspansului printr-un moment de așteptare. Este cazul portretului fizic al doamnei Ruxanda, realizat înaintea discuției cu domnitorul (în capitolul al II-lea). Alte funcții ale descrierii sunt: funcția anticipativă a descrierii vestimentației domnitorului și funcția simbolică, realizată prin descrierea romantică a cetății Hotinului: „Cetatea era mută și pustie ca un mormânt de urieș. Nu se auzea decât murmura valurilor Nistrului, ce izbea regulat stâncoasele ei coaste, sure și goale, și strigătul monoton al ostașilor de strajă, carii întru lumina crepusculului se zăreau răzămăți pe lungile lor lance.“

Incipitul și finalul se remarcă prin sobrietate, iar stilul lapidar se aseamănă cu cel cronicăresc.

Paragraful inițial rezumă evenimentele care motivează revenirea la tron a lui Lăpușneanul și atitudinea lui vindicativă. Sunt frecvent utilizate substantivele proprii, nume de domnitori, orașe, țări, prin care este evocat contextul istoric și politic: „se înturna acum să izgonească pre răpitorul Tomșa și să-și ia scaunul, pre care nu l-ar fi perdut, de n-ar fi fost vândut de boieri“. Frazele finale consemnează sfârșitul tiranului în mod concis, lapidar și obiectiv, amintind de stilul cronicarului, iar menționarea portretului votiv susține verosimilitatea: „Acest fel fu sfârșitul lui Alexandru Lăpușneanul, care lăsă o pată de sânge în istoria Moldaviei. La monastirea Slatina, zidită de el, unde e îngropat, se vede și astăzi portretul lui și al Familiei sale“.

Echilibrul compozițional este realizat prin segmentarea textului narativ în cele patru capitole, care fixează momentele subiectului. Capitolele poartă câte un moto semnificativ, care le rezumă și care constituie replici rostite de anumite personaje: capitolul I – „Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau...“ (răspunsul dat de Lăpușneanul soliei de boieri care îi ceruse să se întoarcă de unde a venit pentru că „norodul“ nu îl vrea); capitolul al II-lea – „Ai să dai samă, Doamnă!“ (avertismentul pe care văduva unui boier decapitat îl adresează doamnei Ruxanda, pentru că nu ia atitudine față de crimele soțului său); capitolul al III-lea – „Capul lui Motoc vrem...“ (cererea vindicativă a norodului care găsește în Motoc un vinovat pentru toate nemulțumirile); capitolul al IV-lea – „De mă voi scula, pre mulți am să popesc și eu...“ (amenințarea rostită de Lăpușneanul

care, bolnav, fusese călugărit potrivit obiceiului, dar pierduse astfel puterea domnească).

Capitolul I cuprinde expozițiunea (întoarcerea lui Alexandru Lăpușneanul la tronul Moldovei, în 1564, în fruntea unei armate turcești și întâlnirea cu solia formată din cei patru boieri trimiși de Tomșa: Veveriță, Moțoc, Spancioc, Stroici) și intriga (hotărârea domnitorului de a-și relua tronul și dorința sa de răzbunare față de boierii trădători).

Capitolul al II-lea corespunde, ca moment al subiectului, desfășurării acțiunii și cuprinde o serie de evenimente declanșate la reluarea tronului de către Alexandru Lăpușneanul: fuga lui Tomșa în Muntenia, incendierea cetăților, desființarea armatei pământene, confiscarea averilor boierești, uciderea unor boieri, intervenția doamnei Ruxanda pe lângă domnitor pentru a înceta cu omorurile și promisiunea pe care acesta i-o face. Capitolul al III-lea conține mai multe scene: participarea și discursul domnitorului la slujba duminicală de la mitropolie, ospățul de la palat și uciderea celor 47 de boieri, omorârea lui Moțoc de mulțimea revoltată și „leacul de frică“ pentru doamna Ruxanda. Capitolul cuprinde punctul culminant.

În capitolul al IV-lea, este înfățișat deznodământul, moartea tiranului prin otrăvire. După patru ani de la cumplitele evenimente, Lăpușneanul se retrage în cetatea Hotinului. Bolnav de friguri, domnitorul este călugărit. Deoarece când își revine amenință să-i ucidă pe toți (inclusiv pe propriul fiu, urmașul la tron), doamna Ruxanda acceptă sfatul boierilor de a-l otrăvi. Cruzimea actelor sale este motivată psihologic prin dorința de răzbunare pentru trădarea boierilor în prima domnie. Conflictul nuvelei este

complex și pune în lumină personalitatea puternică a personajului principal. Conflictul exterior este de ordin social: lupta pentru putere între domnitor și boieri. Impunerea autorității centrale, domnești în fața oligarhiei boierești a constituit în secolul al XVI-lea o necesitate. Dar intenția, bună în aparență, este dublată de setea de răzbunare a domnitorului care își schimbă comportamentul în a doua domnie și devine un tiran. Conflictul secundar, între domnitor și Moțoc (boierul care îl trădase), este anunțat în primul capitol și încheiat în capitolul al III-lea. Timpul și spațiul acțiunii sunt precizate și conferă verosimilitate narațiunii: întoarcerea lui Lăpușneanul, la a doua sa domnie. În primele trei capitole, evenimentele se desfășoară îndată după revenirea la tron, iar în ultimul capitol se trece, prin rezumare, patru ani mai târziu, la secvența morții domnitorului. În desfășurarea narativă, Alexandru Lăpușneanul este principalul element constitutiv, celelalte personaje gravitând în jurul personalității sale. Alexandru Lăpușneanul este personajul principal al nuvelei, personaj romantic, excepțional, care acționează în situații excepționale (de exemplu: scena uciderii boierilor, a pedepsirii lui Moțoc, scena morții domnitorului otrăvit). Întruchipează tipul domnitorului tiran și crud. El este construit din contraste și are o psihologie complexă, calități și defecte puternice, „un damnat“ romantic (G. Călinescu).

Echilibrul dintre convenția romantică și realitatea individului se realizează prin modul de construire a personajului: subordonarea celorlalte însușiri unei trăsături principale, voința de putere, care îi călăuzește acțiunile. Crud, hotărât, viclean, disimulat, inteligent, bun cunoscător al psihologiei umane, abil politic, personajul este puternic

individualizat și memorabil. Este caracterizat direct (de către narator, de alte personaje, autocaracterizarea) și indirect (prin fapte, limbaj, comportament, relații cu alte personaje, gesturi, atitudine, vestimentație). Forța excepțională a personajului domină relațiile cu celelalte personaje, care, în general, sunt manipulate de domnitor.

Având „capacitatea de a ne surprinde, într-un mod convingător“, Lăpușneanul este un personaj „rotund“, spre deosebire de celelalte personaje individuale din nuvelă, personaje „plate“, „construite în jurul unei singure idei sau calități“ (E.M. Forster).

Doamna Ruxanda este un personaj secundar, de tip romantic, construit în antiteză cu Lăpușneanul: blândețe – cruzime, caracter slab – caracter tare. Ea nu acționează din voință proprie nici când îi cere soțului său să înceteze omorurile, nici când îl otrăvește. Deși în evul mediu femeia – chiar soție de domn – nu avea prea multe drepturi, doamna Ruxanda înfățișează în nuvelă un caracter slab, care pune în lumină, prin contrast, voința personajului principal.

Moțoc reprezintă tipul boierului trădător, viclean, laș, intrigant. Nu urmărește decât propriile interese. De aceea îl trădase pe Lăpușneanul în prima domnie, iar la întoarcerea acestuia, după refuzul de a renunța la tron, îl lingușește „asemenea câinelui care în loc să mușce, linge mâna care-l bate“. Este laș în fața primejdiei, comportându-se grotesc în timp ce încearcă să-l determine pe domn să nu îl dea mulțimii.

Personajele episodice Spancioc și Stroici reprezintă boierimea tânără, „pre buni patrioți“, cu spiritul mai treaz decât al marilor boieri, prevăzători, capabili să anticipeze mișcările adversarului. Ei rostesc replica premonitoare:

„Spuneți celui ce v-au trimis, strigă către ei Spancioc, că ne vom vedea pân-a nu muri!“ . Sunt personaje cu rol justițiar. O sfătuiesc pe doamna Ruxanda să-l otrăvească pe tiran și asistă cu cruzime la ultimele clipe ale acestuia, adresându-i o altă replică sugestivă: „învață a muri, tu care știai numai a omori.“

Personajul colectiv, mulțimea revoltată de târgoveți, apare pentru prima dată în literatura noastră. Psihologia mulțimii este surprinsă cu finețe, în mod realist: strângerea norodului la porțile curții domnești din cauza unor vești nelămurite, descumpănirea gloatei care „venise fără să știe pentru ce au venit și ce vrea“ în fața întrebării armașului, glasurile izolate care exprimă nemulțumirile, în sfârșit, rostirea numelui Moțoc, în care toți văd un vinovat pentru toate suferințele: „– Moțoc să moară! – Capul lui Moțoc vrem!“ . Se observă capacitatea lui Lăpușeanul de manipulare și de dominare a gloatei. El orientează mișcarea haotică a mulțimii spre exprimarea unei singure dorințe, în același timp răzbunându-se pentru trădarea de odinioară a vornicului Moțoc și împlinindu-și promisiunea. Odată cererea satisfăcută, mulțimea, „mulțămindu-se de astă jertfă, se împrăștii“, ca și când ar fi venit anume pentru acest lucru. Arta naratorului este de a surprinde gradat stările psihologice ale mulțimii prin notații scurte, care separă replicile personajelor asemenea indicațiilor scenice dintr-o dramă:

„Prostimea rămasă cu gura căscată.“ „Acest din urmă cuvânt găsând un eho în toate inimile, fii ca o schinteie electrică. Toate glasurile se făcură un glas, și acest glas striga: Capul lui Moțoc vrem!“

„Ticălosul boier căzu în brațele idrei acestei cu multe capete, care într-o clipală îl făcu bucăți“

Limbajul conține expresii populare („rămasă cu gura căscată“), regionalisme fonetice („clipală“, „găsând“), dar forță de sugestie au neologismele care conservă forma de secol XIX, unele fiind integrate în figuri de stil: „eho“, comparația „Acest din urmă cuvânt [...] fu ca o schinteie electrică“, metafora „în brațele idrei acestei cu multe capete“.

Modalitățile narării realizate în nuvelă sunt: relatarea (modalitate de a înfățișa evenimentele rezumativ sau panoramic; de exemplu, biografia doamnei Ruxanda sau acțiunile domnitorului la reluarea tronului) și prezentarea (asemănătoare unei reprezentări scenice; de exemplu, scena uciderii celor 47 de boieri). Mărcile prezenței naratorului sunt: topica afectivă (antepunerea adjectivelor, de exemplu: „această deșănțată cuvântare“, „ticălosul boier“, „nenorocitul domn“) utilizată în caracterizarea directă sau pentru notarea gesturilor, a detaliilor semnificative, lexicul combinat (arhaisme și regionalisme pentru a conferi culoarea locală; neologisme cu forme de secol XIX).

Limbajul personajelor este unul dintre principalele mijloace de caracterizare și concentrează atitudini, redă trăsături în mod indirect, prin replicile memorabile (de exemplu: „Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau, răspunse Lăpușeanul, a cărui ochi scântieră ca un fulger, și dacă voi nu mă iubiți, eu vă iubesc pre voi și voi merge ori cu voia, ori fără voia voastră. Să mă întorc? Mai degrabă-și va întoarce Dunărea cursul îndărăpt“).

Stilul narativ se remarcă prin concizie, sobrietate, claritate, echilibru între termenii arhaici și neologici, frecvența gerunziului, simplitatea topicii. Stilul indirect alternează cu stilul direct, realizat prin dialog și intervenție izolată.

Valori stilistice generate de folosirea registrelor limbii: Regionalismele (de exemplu: „pană“, „șapte“) și arhaismele sunt utilizate pentru culoarea locală (arhaisme lexicale: „spahii“, „hanul tatarilor, „vomicul“, „spătarul“; arhaisme semantice: „proști“ cu sensul oameni simpli, „a împlini“ cu sensul a obliga la plata dărilor, arhaisme fonetice: „împrotivire“, „pre“, „junghi“; arhaisme gramaticale – folosirea formelor de plural cu sens de singular: „Venise fără să știe pentru ce au venit“). Puținele neologisme nu influențează claritatea stilului, ci exprimă concis ideea: „curtezan“, „regent“, „schinteie electrică“, „eho“.

Prima nuvelă istorică din literatura română nu aduce în fața contemporanilor un model de patriotism, ci un anti-model de conducător (ca un avertisment adresat contemporanilor într-o perioadă de efervescentă revoluționară) și reconstituie culoarea de epocă, în aspectul ei documentar.

Coexistența elementelor romantice cu elemente clasice într-o operă literară este o trăsătură a literaturii pașoptiste. Fiind o nuvelă istorică în contextul literaturii pașoptiste, Alexandru Lăpușneanul este și o nuvelă de factură romantică, prin respectarea principiului romantic enunțat în *Introducție la Dacia literară*

Elementele romantice se împletesc cu elemente clasice: echilibrul compoziției, construcția simetrică, aspectul verosimil, credibil al faptelor, caracterul obiectiv al narațiunii. Interesul romantic pentru specific și culoare locală deschide drumul observației realiste a cadrului prin tehnica detaliului semnificativ, caracterul pictural al unor scene, revolta mulțimii.

Valoarea nuvelei este licitată de G. Călinescu în raport cu textele-cult ale literaturii universale: „nuvela istorică

Alexandru Lăpușneanul ar fi devenit o scriere celebră ca și *Hamlet* dacă ar fi avut în ajutor prestigiul unei limbi universale. Nu se poate închipui o mai perfectă sinteză de gesturi patetice adânci, de cuvinte memorabile, de observație psihologică și sociologică acută, de atitudini romantice și intuiție realistă“.

Lucian Pricop